

Anna Szylar

"Szkoly parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772–1869", Roman Pelczar, Lublin 2009 : [recenzja]

Hereditas Monasteriorum 1, 305-307

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman PELCZAR, *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772–1869*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009, ss. 344

Publikacja autorstwa Romana Pelczara, dotycząca szkolnictwa parafialnego w Galicji na pograniczu polsko-ruskim w okresie od pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej do schyłku lat 60. XIX w., wypełnia lukę w badaniach nad szkołami ludowymi w okresie zaborów.

O ile szkolnictwo parafialne w okresie staropolskim znajdowało się w kręgu zainteresowań wielu badaczy i doczekało się licznych omówień, a nawet opracowań syntetycznych, o tyle zagadnienie jego funkcjonowania w Galicji w okresie przedautonomicznym było dotychczas pomijane. Jak twierdzi autor książki, przyczyna tkwiła w utrwalonym w historiografii stereotypie, iż władze austriackie po 1772 r. upaństwowiły szkoły, pozbawiając tym samym Kościół nadzoru nad szkolnictwem ludowym i wpływu na jego funkcjonowanie. Wynikało to ze słabego rozpoznania problemu badawczego, co widoczne jest zarówno w monografiach poświęconych dziejom miejscowości, jak i w pracach syntetycznych z zakresu historii wychowania, w których, w odróżnieniu od informacji na temat szkół ludowych – trywialnych i podstawowych – wzmianki o szkołach parafialnych, stanowiących trzeci segment szkolnictwa elementarnego, są sporadyczne. Ponadto dużo większym zainteresowaniem cieszył się wśród badaczy dziejów oświaty w Galicji okres autonomiczny i tendencja ta utrzymuje się do tej pory. Recenzowana książka Romana Pelczara podejmuje zatem temat ważny i bardzo zaniedbany w historiografii.

Przyjęte w niej ramy terytorialne i chronologiczne w pełni odpowiadają potrzebom syntetycznej prezentacji zagadnienia. Autor poddał analizie szkoły parafialne obrządku greckokatolickiego i rzymskokatolickiego na terytorium pogranicza polsko-ruskiego (ukraińskiego) w Galicji, obejmującego pięć austriackich obwodów administracyjnych: Jasło, Przemyśl, Rzeszów, Sambor i Sanok. Terytorium to pokrywało się z ówczesnym obszarem łacińskiej diecezji przemyskiej i centralną częścią greckokatolickiej diecezji przemyskiej. Pozwoliło to na skonfrontowanie organizacji i funkcjonowania tego samego rodzaju szkół na obszarze przenikania się polsko-ruskich wpływów religijnych, językowych i kulturowych. Wybór ten został podyktowany również dostępnością zachowanych źródeł.

Przyjęta cezura czasowa obejmuje prawie stuletni okres, od pierwszego rozbioru w 1772 r. do ogłoszenia nowej ustawy szkolnej w 1869 r., której wprowadzenie całkowicie zmieniło dotychczasowy system szkolnictwa elementarnego. Tak określone ramy chronologiczne wydają się jak najbardziej słuszne, ponieważ pozwalają uchwycić ewolucję poglądów austriackich na sprawy szkolnictwa ludowego w Galicji, w tym parafialnego, w całym okresie jego istnienia.

Książka została przygotowana na podstawie źródeł rękopiśmiennych i drukowanych oraz opracowań zawierających omówienia spraw oświatowych. Autor wykorzystał bogate zasoby dwóch archiwów przemyskich, Państwowego oraz Archidiecezjalnego, wśród nich wizytacje dziekańskie i akta szkół. Ze względu na powierzenie w 1816 r. nadzoru nad szkolnictwem ludowym konsystorzom biskupim źródła te przedstawiają niezwykle wartość badawczą. Zostały one wykorzystane w sposób rzetelny i staranny. Cenne ich uzupełnienie stanowią kroniki parafialne z parafii Tyczyn i Krościenko Wyżne oraz kroniki szkolne ze szkół w Niebylcu, Krościenku Wyżnym i Bielinach. Pozwoliły one na skonfrontowanie niektórych danych zawartych w wizytacjach i aktach szkolnych. Spośród innych archiwaliów autor wykorzystał materiały rękopiśmienne ze zbiorów Zakładu Narodowego Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Muzeum w Gorlicach i Lwowskiej Naukowej Narodowej Biblioteki im. W. Stefanyka. Mają one jednak jedynie znaczenie uzupełniające w stosunku do rękopisów zgromadzonych w obydwu archiwach przemyskich.

Spośród źródeł drukowanych R. Pelczar wykorzystał przede wszystkim schematyzmy kościelne. Obejmują one funkcjonowanie rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1819–1868, a grec-

kokatolickiej w latach 1830–1867. Zawierają wykazy szkół i nauczycieli wraz z informacjami na temat ich kwalifikacji i uposażenia, liczby dzieci zdolnych do nauki oraz rzeczywistej liczby uczniów.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż zawarte w źródłach rękopiśmiennych i drukowanych dane są zróżnicowane pod względem ilości i jakości zawartych w nich treści. Autor przeanalizował je ze świadomością możliwych istniejących w nich błędów, konfrontując zawarte w nich informacje. Przykładowo przy ustalaniu sieci szkół przyjął kryterium podwójnego potwierdzenia istnienia danej szkoły w postaci wpisu nazwy miejscowości ze szkołą oraz adnotacji o liczbie uczniów lub nazwiska nauczyciela. Dociekliwość badawcza, przyjęta metoda badań oraz zachowane bogate archiwalia, reprezentatywne dla okresu od lat 20. XIX w. dla szkół rzymskokatolickich i od lat 30. XIX w. dla greckokatolickich, umożliwiły autorowi pozyskanie szczegółowych i wiarygodnych danych.

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy stanowi wprowadzenie do problematyki. Znajdujemy w nim informacje na temat politycznych i administracyjnych przekształceń na omawianym terytorium oraz struktury narodowościowej i przynależności religijnej zamieszkującej je ludności. Dla ułatwienia zrozumienia istoty funkcjonowania szkół parafialnych autor nakreślił szerokie tło austriackiej polityki oświatowej i jej wpływu na rozwój szkolnictwa parafialnego. Jak słusznie zauważył, niemożliwe okazało się stworzenie sieci szkół ludowych przez państwo, co skutkowało podjętymi po 1789 r. staraniami mającymi na celu włączenie duchowieństwa do współpracy w rozwoju szkolnictwa. Działania takie były kontynuowane do końca omawianego okresu.

Dwa kolejne rozdziały poświęcone zostały sieci szkół rzymsko- i greckokatolickich, a ich układ jest identyczny. W obszernym wywodzie autor przedstawił relacje między władzami kościelnymi i świeckimi w kwestii łacińskich i cerkiewnych szkół parafialnych oraz rozwój sieci szkół rzymskokatolickich i tworzenie się sieci szkół greckokatolickich. Wydzielił dwa okresy ich funkcjonowania: lata 1772–1818 i 1818–1869 dla szkół rzymskokatolickich oraz 1772–1815 i 1816–1869 dla greckokatolickich – w obu wypadkach cezurę stanowi przekazanie władzom kościelnym nowych kompetencji w kwestii nadzoru nad szkołami ludowymi. Autor przedstawia dynamikę rozwoju szkół parafialnych, przyczyny trudności ich utrzymania i miejsce w systemie szkolnictwa ludowego, a także duchowieństwo świeckie i zakonne zarządzające nimi. Przyjęte kryteria prezentacji pozwalają na porównanie szkolnictwa rzymsko- i greckokatolickiego.

Rozdział czwarty, dotyczący kadry nauczającej, podzielony został na dwa podrozdziały, według przynależności kościelnej szkół. Autor omawia kwalifikacje intelektualne i moralne osób nauczających, ich sytuację materialną i pozycję społeczną oraz kadrę pomocniczą. Na podkreślenie zasługują sporadyczne wzmianki na temat prowadzenia rzymskokatolickich szkół parafialnych przez zakonników (dominikanów, franciszkanów i jezuitów) pochodzących ze skasowanych klasztorów i skierowanych do pracy w terenie jako duszpasterze i nauczyciele.

Kolejny rozdział poświęcony został uczniom, o których zachowało się jednak niewiele informacji źródłowych. W wypadku szkół obu obrządków autor stwierdza przewagę liczebną dzieci chłopskich, niską frekwencję, cykliczność uczęszczania do szkoły związanej z pracami domowymi i gospodarskimi.

Rozdział szósty zawiera analizę procesu nauczania i wychowania w szkołach parafialnych, z uwzględnieniem nauczania w szkołkach niedzielnych. Tu także zachowane przekazy źródłowe są bardzo nieliczne. Udało się jednak zrekonstruować programy nauczania, scharakteryzować proces dydaktyczny i jego efekty, wskazać na preferencje edukacyjne w różnych okresach oraz określić wzorce wychowawcze.

W siódmym, ostatnim rozdziale autor zajął się przestrzenią edukacyjną: stanem budynków, ich wyglądem, rozplanowaniem, nazewnictwem oraz środkami ich utrzymania.

Liczne (69) tabele pozwalają na dobrą orientację w ilościowych rezultatach badań. W sześciu tabelach w aneksie zestawione zostały dane ze schematyzmów. Zestawienie liczby szkół rzymskokatolickich

było możliwe dla lat 1819–1868, a greckokatolickich – dla lat 1833–1867. Szczególnie wartościowe są zestawienia miejscowości (według dekanatów) ze szkołami parafialnymi grecko- i rzymskokatolickimi, z podaniem okresu ich działalności oraz podziałem na szkoły czynne i nieczynne w danym roku. Dane zawarte w tabelach opracowane zostały niezwykle skrupulatnie. Materiał ten stanowi cenne dopełnienie tekstu książki i może być przydatny do dalszych badań naukowych nad strukturą szkolnictwa parafialnego w Galicji.

Na uwagę zasługuje też starannie przygotowana bibliografia. Została ona podzielona na źródła rękopiśmienne, źródła drukowane, pamiętniki i wspomnienia oraz opracowania. Można się zastanawiać nad potrzebą wyodrębnienia grupy pamiętników i wspomnień – zaledwie 11 pozycji bibliograficznych – które należą przecież do grupy źródeł drukowanych.

Praca została opatrzona również indeksami. Szkoda, że zabrakło streszczeń w językach obcych, zwłaszcza ukraińskim lub rosyjskim i angielskim.

Podkreślić trzeba, że R. Pelczar stawia szereg pytań badawczych, które nie zawsze są obecne w podobnych pracach. Chodzi np. o rolę władz kościelnych, państwowych oraz właścicieli miejscowości i społeczności lokalnych w powstaniu i rozwoju szkół, ich wpływ na alfabetyzację miejscowej ludności. Ciekawe i ważne są analizy zmian zachodzących w szkolnictwie parafialnym w stosunku do czasów przedzbiorowych. Autor podważył obowiązującą do tej pory tezę, że za stan szkół parafialnych odpowiedzialny był tylko duchowny zarządzający parafią, wskazując na rolę właścicieli danej miejscowości oraz parafian. Jego badania potwierdzają natomiast wcześniejsze ustalenia wskazujące na zainteresowanie kwestią wychowania i edukacji młodzieży ze strony Kościoła katolickiego i Cerkwi unickiej oraz na znaczący wpływ tych szkół na rozwój świadomości religijnej, społecznej i narodowej, a także na znajomość języka polskiego i słowiańsko-ruskiego, na bazie którego około połowy XIX w. zaczął się rozwijać język ukraiński.

Solidnie zakotwiczona w źródłach książka R. Pelczara znacząco uzupełnia naszą wiedzę na temat szkolnictwa w Galicji w okresie zaborów. Stanowi też dobrą, solidną podstawę dalszych badań, zbliżając nas do tak bardzo potrzebnej syntezy galicyjskiego szkolnictwa parafialnego i ludowego.

Anna SZYLAR
Wydział Pedagogiki
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. S. Tarnowskiego w Tarnobrzegu

---

Paola PICARDI, *Il patrimonio artistico romano delle Corporazioni religiose soppresse. Protagonisti e Comprimari (1870–1885)*,
presentazione Bruno TOSCANO, Roma: De Luca Editori d'Arte,
2008, ss. 303, 44 il. cz-b., 5 il. kol.

Tematem książki jest bardzo złożony problem przejścia mienia rzymskich zgromadzeń zakonnych przez Zjednoczone Królestwo Włoch, w którego granicach w 1870 r. znalazło się Wieczne Miasto. Zmiany polityczne pociągnęły za sobą radykalne transformacje, którym nie oparła się nawet tak wiekowa instytucja jak Kościół katolicki. W Rzymie, który gwałtownie przygotowywano do roli stolicy młodego włoskiego państwa, doszło do likwidacji licznych klasztorów, skutkiem czego znajdującym się tam kolekcjom dzieł sztuki oraz księgozbiorom w krótkim czasie musiano znaleźć nowe lokum.

Przeanalizowania tego trudnego zagadnienia podjęła się Paola Picardi, którą wypada pokrótce przedstawić polskiemu czytelnikowi. Wśród zainteresowań naukowych badaczki, od lat związanej z rzym-